Vlaams Parlement

stuk **2188** (2013-2014) – Nr. 1
ingediend op 25 september 2013 (2013-2014)

Conceptnota voor nieuwe regelgeving

van mevrouw Katrien Schryvers, de heer Veli Yüksel,
de dames Sonja Claes en Cindy Franssen
en de heren Jan Verfaillie en Ward Kennes

over begraafplaatsen en lijkbezorging in Vlaanderen

verzendcode: BIN

INHOUD

Inleiding 3
1. Wijze van lijkbezorging 4
2. Thuisbewaring van as 6
3. Plaats van lijkbezorging 8
3.1. In geval van begraving 8
3.2. In geval van crematie 8
4. Toestemming tot crematie 9
5. Opgraving 9
6. Begravingen ten laste van de gemeente 10
7. Bijwonen van kisting 12
8. Grafrust 13
9. Bijbegraven of bijzetten tweede urne 14
10. Concessies 15
10.1. Kostprijs 16
10.2. Niet-benutte concessies 17
11. Levenloos geboren kinderen 17
12. Wilsbeschikking 19
Besluit 21
Bijlage: Vragenlijst 25

Inleiding

De dood als onlosmakelijk aspect van het leven heeft de mens altijd gefascineerd. Doden worden met veel respect en ontzag behandeld en dit in alle culturen. Ongeacht of mensen geloven in een leven na de dood, een hemel of een hel of een mogelijke reïncarnatie, iedereen hecht veel belang aan een – zij het naar eigen maatstaven – zorgvuldig gekozen laatste rustplaats voor overleden dierbaren.

Het omgaan met de dood en de vorm van lijkbezorging wordt traditioneel sterk beïnvloed door religie. In Vlaanderen ging gedurende vele jaren onder invloed van de katholieke kerk het afscheid van een overledene traditioneel gepaard met een religieuze dienst in de kerk, waarna de overledene naar een kerkhof ten grave wordt gedragen. Grafstenen werden veelal voorzien van kruisjes en familie en vrienden kregen een bidprentje mee naar huis.

De dalende invloed van het katholicisme (en religie in het algemeen) in onze Vlaamse maatschappij heeft echter ook een invloed over hoe we denken over de dood, over hoe we omgaan met onze doden en over hoe we zelf als overledene willen behandeld worden. Er wordt meer en meer afgeweken van traditioneel kerkelijke diensten en grafstenen en recente aanpassingen aan de regelgeving gaan allemaal in de richting van een verhoging van de beschikkingsvrijheid. Zo kunnen we tegenwoordig zelf kiezen in welke gemeente we worden begraven en hoe onze stoffelijke overschotten al dan niet bewaard blijven. We denken er al over na tijdens ons leven en we kunnen het laten optekenen in een uitvaartcontract of een laatste wilsbeschikking. Een mogelijkheid waar meer en meer mensen gebruik van maken en waarvan de toepasbaarheid door recente decretale aanpassingen nog werd uitgebreid. Mensen vinden het belangrijk dat hun laatste wensen worden ingewilligd en willen dan ook zekerheid hieromtrent. Trouwens, wie heeft het lef om een dode iets te weigeren?

Ook als we tijdens ons leven niet zelf alles tot in de puntjes hebben geregeld, hopen we op een respectvolle behandeling van ons stoffelijk overschot en een vlot verloop van onze lijkbezorging. Zelfs al kennen we betrokkene niet, we vinden dat iedereen ook na de dood een menswaardige behandeling verdient. Wanneer de overledene geen directe nabestaanden nalaat of niet over de middelen beschikt die nodig zijn om zijn of haar begrafenis te regelen, is een en ander echter niet zo evident. Een wettelijke regeling als houvast, leidraad en waarborg vinden we hierbij daarom geen overbodige luxe.

De manier van lijkbezorging geraakt ook meer en meer genormeerd vanuit milieumaatstaven. Begraven is gereglementeerd en mag niet op alle plaatsen en in alle materialen. Lijkwaden, kisten en urnen moeten aan strenge voorwaarden voldoen om gebruikt te mogen worden.

Het zijn de lokale overheden die instaan voor de oprichting en het beheer van begraafplaatsen en voor de wijze van lijkbezorging. De wettelijke grondslag daarvoor vinden we in het decreet van 16 januari 2004 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging (*Parl. St.* Vl.Parl. 2003-04, nr. 1864/1-11).

Onze maatschappij evolueert echter snel en lokale overheden worden in dit kader geconfronteerd met uiteenlopende vragen van inwoners. Vragen waarop het huidige decreet soms ofwel geen sluitend antwoord geeft ofwel een antwoord dat niet (meer) aangepast is aan de bekommernissen van de mensen van vandaag. Een aantal bepalingen zijn verouderd, andere zijn te beperkt.

De indieners van deze conceptnota zijn van mening dat een open debat over de actualisering van de regelgeving omtrent de begraafplaatsen en de lijkbezorging nodig is. De nota mag ook de aanloop vormen tot een voorstel van decreet dat een menswaardige behandeling die rekening houdt met de verzuchtingen van onze moderne maatschappij, garandeert.

Over dit thema werden deze legislatuur heel wat parlementaire vragen gesteld aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois.

Om nog een beter zicht te krijgen op de huidige situatie en concretisering van de reglementering door de Vlaamse steden en gemeenten, maakte Vlaams volksvertegenwoordiger Katrien Schryvers, eerste indiener van de conceptnota, een enquête op. Op basis van de daaruit gegenereerde gegevens uit de praktijk kunnen voorstellen tot nieuwe regelgeving worden opgemaakt, zonder dat er twijfel bestaat over de noodzakelijkheid en de gedragenheid ervan.

De bevraging werd in de periode februari-maart 2013 gericht aan de diensten Burgerlijke Stand van alle (308) Vlaamse lokale besturen. Een aantal vragen (met name de vragen onder vraag 8) hebben betrekking op bevoegdheden die door heel wat lokale besturen werden overgeheveld naar het OCMW. In die gevallen werden deze vragen door het OCMW beantwoord. Vanuit 243 steden en gemeenten werd een antwoord ontvangen, wat ons sterkt in onze conclusie dat de resultaten betrouwbaar en representatief zijn. Bovendien toont deze overweldigende respons (78,9%) het belang dat er vanuit de lokale besturen aan het thema wordt gegeven. De problematiek staat blijkbaar op veel plaatsen op de agenda.

De cijfers die worden vermeld in deze conceptnota werden bekomen na verwerking van de antwoorden van deze 243 steden en gemeenten aan de hand van het computerprogramma SPSS. Wanneer in deze conceptnota wordt gesproken over de Vlaamse steden en gemeenten, wordt gedoeld op de steden en gemeenten waarvan we een antwoord ontvingen. Met betrekking tot sommige thema's werd een onderscheid gemaakt tussen de steden en gemeenten met meer dan 50.000 inwoners en die met minder dan 50.000 inwoners. De vragenlijst werd als bijlage bij deze nota gevoegd.

De resultaten van de bevraging tonen een aantal evoluties. Zo groeit het aantal crematies, alsook het aantal gevallen waarbij nabestaanden de as met zich meenemen. Hoewel het decretaal verplicht is de as terug te brengen wanneer een einde is gekomen aan de bewaring ervan, gebeurt dit in de praktijk zelden. Voorts blijkt er grote verscheidenheid te zijn in hoe Vlaamse steden en gemeenten voorzien in een begraving voor behoeftigen en de behandeling van levenloos geboren kinderen.

Deze vaststellingen laten ons toe na te denken over aanpassingen van de huidige regelgeving. Maar ook wat betreft het thema van overlijden is de wetgevende bevoegdheid verdeeld over verschillende beleidsniveaus. Het brede kader wordt vanuit Vlaanderen geschetst in het decreet van 16 januari 2004 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging. Het vaststellen van de modaliteiten die betrekking hebben op het bevolkingsregister (waarin ook de kennisgeving van de laatste wilsbeschikking wordt opgenomen) is echter een federale bevoegdheid. Ook bepalingen omtrent het opmaken van een overlijdensakte en het vaststellen van een overlijden zijn federaal geregeld.

1. Wijze van lijkbezorging

Overeenkomstig artikel 15 van het decreet van 16 januari 2004 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging zijn de manieren van lijkbezorging: begraven, verstrooien of bewaren van de as na crematie, of op de wijze en volgens de nadere regels bepaald door de Vlaamse Regering.

De analyse van de resultaten van de bevraging bij de Vlaamse steden en gemeenten leert ons dat de meerderheid van de overledenen nog steeds begraven wordt. In de onderzochte periode is er echter een daling in het aantal begravingen, terwijl het aantal crematies stijgt.

	2009	2010	2011	2012
Begravingen	26.139	25.968	25.484	25.699
Crematies	19.291	20.147	21.228	21.963

Tabel 1: Evolutie tussen 2009 en 2012 van het aantal crematies en begravingen in de Vlaamse steden en gemeenten op basis van de resultaten van de bevraging

De evolutie uit de resultaten van de bevraging komt daarmee overeen met de gegevens van de Federale Overheidsdienst Economie[1]. Dat de absolute waarden verschillen, is waarschijnlijk te wijten aan het gebruik van verschillende bronnen en het feit dat de bevraging slechts de gegevens verzamelt van 78,9% van de Vlaamse steden en gemeenten. Beide cijferreeksen tonen echter duidelijk een stijgende trend. De FOD Economie toont een voortdurende stijging sinds 1990. Volgens deze gegevensbron is het aantal crematies op 20 jaar tijd bijna verviervoudigd (9866 crematies in 1990 tegenover 36.860 crematies in 2012).

	2009	2010	2011	2012
Gegevens bevraging	19.291	20.147	21.228	21.963
Gegevens FOD Economie	32.667	33.619	34.203	36.860

Tabel 2: Evolutie tussen 2009 en 2012 van het aantal crematies in het Vlaamse Gewest

In wat volgt bespreken we enkel de resultaten van de bevraging.

Het bewaren van de as na crematie kan gebeuren door de as in een urne te begraven in een urnenveld of door de as in een urne te bewaren in een columbarium of urnenmuur. Een andere mogelijkheid, en in het algemeen de meest gekozen mogelijkheid, is de as te verstrooien. Tot slot kunnen nabestaanden de as ook mee naar huis nemen.

Hoewel het aantal crematies in Vlaanderen in stijgende lijn gaat, tonen de cijfers een lichte daling in het aantal bijzettingen in een columbarium. Steeds meer mensen nemen de as mee naar huis.

	2009	2010	2011	2012
Begraving	26.139	25.968	25.484	25.699
Begraving urnenveld	6.335	6.890	7.585	8.061
Asverstrooiing	7.521	7.831	8.428	8.696
Bijzetting columbarium	5.435	5.426	5.215	5.206
As mee naar huis	911	1.061	1.212	1.729

Tabel 3: Evolutie tussen 2009 en 2012 in de wijze van lijkbezorging in de Vlaamse steden en gemeenten

Voor wat betreft de bewaring van de as is er een verschil tussen de grote en de minder grote Vlaamse steden en gemeenten. Hoewel het verschil heel klein is, wordt in de steden en gemeenten met minder dan 50.000 inwoners de as het vaakst bewaard in een urne op een urnenveld. Pas in de tweede plaats gaat men over tot verstrooiing van de as. Het minst vaak wordt er voor gekozen om de as in een urne in een columbarium te bewaren of om de as mee naar huis te nemen.

[1] Crematies 1990-2012, http://economie.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/bevolking/andere/crematies/

	2009	2010	2011	2012
Begraving	22.798	22.508	22.070	22.218
Begraving urnenveld	5.691	6.216	6.846	7.279
Asverstrooiing	6.203	6.484	6.958	7.193
Bijzetting columbarium	4.774	4.699	4.574	4.540
As mee naar huis	814	1004	1152	1458

Tabel 4: Evolutie tussen 2009 en 2012 in de wijze van lijkbezorging in de Vlaamse steden en gemeenten met minder dan 50.000 inwoners

Anders is het in de grote steden (met meer dan 50.000 inwoners). Daar is het aandeel asverstrooiingen bijna dubbel zo groot als het aandeel bijzettingen in een urnenveld of het aantal bijzettingen in een columbarium. In concreto gaat het over de steden Aalst, Brugge, Hasselt, Kortrijk, Leuven en Roeselare.

	2009	2010	2011	2012
Begraving	3.341	3.460	3.414	3.481
Begraving urnenveld	644	674	739	782
Asverstrooiing	1.318	1.347	1.470	1.503
Bijzetting columbarium	661	727	641	666
As mee naar huis	97	91	113	333

Tabel 5: Evolutie tussen 2009 en 2012 in de wijze van lijkbezorging in de Vlaamse steden en gemeenten met meer dan 50.000 inwoners

2. Thuisbewaring van as

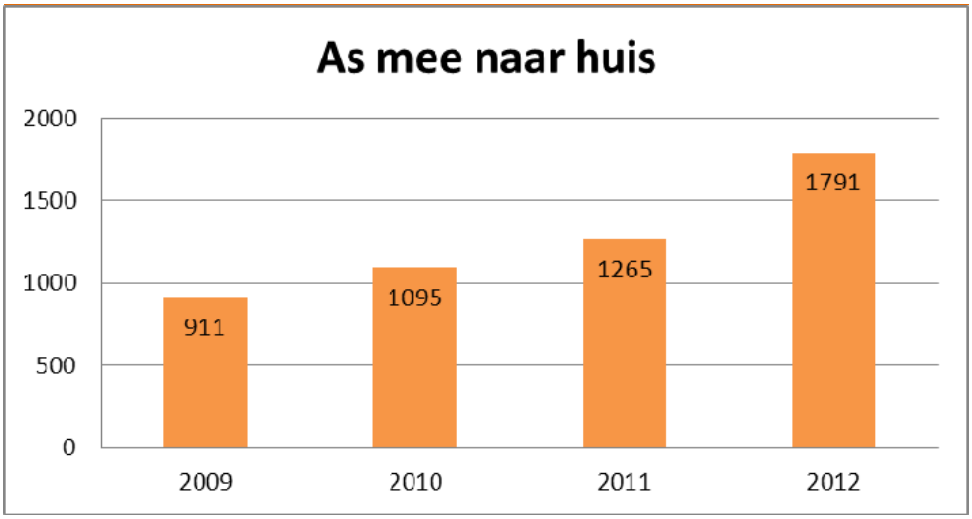
Artikel 24 van het decreet van 16 januari 2004 stelt dat de as (of een gedeelte ervan) in een urne ter beschikking kan worden gesteld van de nabestaanden om te worden bewaard op een andere plaats dan de begraafplaats. Indien er een einde komt aan de bewaring van de as op een andere plaats dan de begraafplaats, wordt de as door toedoen van de nabestaande die er de zorg voor heeft of zijn erfgenamen in geval van diens overlijden, ofwel naar een begraafplaats gebracht om er begraven te worden, in een columbarium bijgezet of uitgestrooid te worden ofwel op de aan het grondgebied van België grenzende territoriale zee uitgestrooid te worden. De persoon die de as in ontvangst neemt, is verantwoordelijk voor de naleving van deze bepalingen.

Of nabestaanden wilden ingaan op de mogelijkheid om de asurne thuis te bewaren, moest tot voor kort beslist worden vooraleer de crematie plaatsvond. Wanneer men in de emotionele momenten die gepaard gaan met het verlies dan toch koos voor een bijzetting in het columbarium, was het op een later tijdstip niet meer mogelijk om de as alsnog mee te nemen en thuis te bewaren. Dat zorgde soms voor pijnlijke situaties. Het decreet van 9 december 2011[2] maakt het mogelijk om ook op een later tijdstip na de crematie te kunnen beslissen om de asurne van een overledene thuis te bewaren. De voorwaarde dat alle nabestaanden in de eerste graad hiermee akkoord moeten zijn, blijft gehandhaafd.

In de enquête werd gepeild naar de toepassing van deze mogelijkheid, namelijk het mee naar huis nemen van de as van een overledene door diens nabestaanden.

De stijging van het aantal gevallen waarin de as van een overledene wordt meegegeven aan diens nabestaanden is opvallend. Op vier jaar tijd is dit aantal verdubbeld.

[2] Voorstel van decreet van mevrouw Cindy Franssen, de heren Lieven Dehandschutter, Kurt De Loor, Tom Dehaene en Willy Segers en de dames Els Robeyns en Katrien Schryvers houdende wijziging van het decreet van 16 januari 2004 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging, wat de bestemming van de asurne betreft (*Parl.St.* Vl.Parl. 2010-11, nr. 1150/1-3).

Tabel 6: Aantal meegedeelde gevallen per jaar waarin de as van een overledene werd meegegeven aan diens nabestaande(n)

Eens de nabestaanden de as op een rechtmatige manier in hun bezit hebben, is het hen toegestaan de as in de tuin te begraven of uit te strooien, tenzij dit strijdig zou zijn met de keuze van de overledene in zijn of haar laatste wilsbeschikking.[3] De nabestaanden moeten aan de ambtenaar van de burgerlijke stand expliciet melden waar de as van hun dierbare die zij hebben meegenomen, zal begraven, bewaard of uitgestrooid worden en wie er de zorg voor draagt.[4]

Het is in de praktijk echter zeer moeilijk om toezicht uit te oefenen op de naleving van deze bepalingen of op de naleving van de laatste wilsbeschikking van de betrokken overledene.

Indien er een einde komt aan de bewaring van de as op een andere plaats dan de begraafplaats, moet de nabestaande die er de zorg voor heeft (of zijn erfgenamen in geval van diens overlijden) de as ofwel naar een begraafplaats brengen om ze aldaar te begraven, in een columbarium bij te zetten of uit te strooien, ofwel op de aan het grondgebied van België grenzende territoriale zee uitstrooien.

Ongeveer een derde van alle Vlaamse steden en gemeenten (30,30%) maakt melding van as die na bewaring door nabestaanden werd teruggebracht naar de gemeente. Belangrijk is te vermelden dat het telkens gaat over slechts enkele gevallen: van 1 tot maximum 5 gevallen per gemeente of stad.

In antwoord op een schriftelijke vraag van Katrien Schryvers[5] stelde de minister het niet aangewezen te vinden de principiële verplichting die thans geldt om de as terug te brengen naar de begraafplaats te vervangen door een mogelijkheid: “Ook al is het toezicht op deze bepalingen moeilijk, deze principiële verplichting is belangrijk in functie van de bekommernis te vermijden dat de as terecht komt in omstandigheden die afbreuk zouden doen aan het beginsel van de aan de overledenen verschuldigde eerbied,” aldus de minister.[6]

---

3 Schriftelijke vraag nr. 142 van 29 november 2011 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over de bestemming van de asurne.

4 Bijlage 1 van de omzendbrief BA-2006/03 betreffende de toepassing van het decreet van 16 januari 2004 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging en de uitvoeringsbesluiten.

5 Schriftelijke vraag nr. 142 van 29 november 2011 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over de bestemming van de asurne.

6 Ibid.

De indieners zijn echter van mening dat controle op deze verplichting en op de behandeling van de as eens ze thuis wordt bewaard, nagenoeg onmogelijk is. Het behouden van de decretale verplichting tot teruggave van de as is bijgevolg weinig zinvol. Wel kan opgenomen worden (blijven) dat respectvol moet worden omgegaan met de as en dat terugbrengen te allen tijde mogelijk is. Aldus rust op de gemeenten de verplichting op elk moment de as terug in ontvangst te nemen (voor verstrooiing, voor begraving van de urne of voor bijzetting ervan in een columbarium).

3. Plaats van lijkbezorging

3.1. In geval van begraving

Artikel 16 van het decreet van 16 januari 2004 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging bepaalt dat alleen begraven mag worden op gemeentelijke of intergemeentelijke begraafplaatsen. Op particuliere begraafplaatsen die bestonden op het tijdstip waarop het decreet van 16 januari 2004 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging in werking trad (1 juli 2004), mag echter verder worden begraven.

Paragraaf 3 van artikel 16 voorziet dat afwijkingen hierop kunnen worden toegestaan door de Vlaamse minister bevoegd voor het gezondheidsbeleid, op voorstel van de burgemeester van de gemeente waar de begraving zal plaatsvinden. De minister mag de afwijking slechts toestaan op een verzoek dat berust op godsdienstige of filosofische overweging, behalve als redenen van hygiëne en volksgezondheid dat niet toelaten.

Deze mogelijkheid werd gecreëerd in de wet van 20 juli 1971 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging, omdat er een feitelijke situatie was gegroeid binnen de kloosterorden en men uitgebreide ontgravingen wilde vermijden.[7]

In de praktijk blijkt dan ook dat wanneer zo'n uitzondering wordt aangevraagd, het meestal een vraag is om te mogen begraven binnen de eigen religieuze gemeenschap. Uitzonderlijk wordt door privépersonen gevraagd naar de begraving van de overledene in de eigen tuin of een plaats met een voor de overledene speciale betekenis.

In de periode 2009-2012 werd op basis van artikel 16 van het decreet van 16 januari 2004 geen enkele aanvraag tot afwijking ingediend bij de minister van Volksgezondheid, noch door privépersonen, noch door een religieuze gemeenschap.[8]

De indieners van deze conceptnota zijn dan ook van mening dat het niet nodig is om de mogelijkheid tot afwijking op de verplichting om te begraven op de gemeentelijke of intergemeentelijke begraafplaatsen te behouden.

3.2. In geval van crematie

Als het stoffelijke overschot van een overledene wordt gecremeerd, kan de as van het gecremeerde lijk in een urne gedaan worden die op de begraafplaats wordt begraven of in een columbarium wordt bijgezet. De as kan ook worden uitgestrooid op een daartoe bestemd perceel van de begraafplaats of op de aan het grondgebied van België grenzende territoriale zee onder de voorwaarden die de Vlaamse Regering bepaalt (artikel 24 van het decreet van 16 januari 2004).

Uitzonderingen hierop zijn mogelijk indien de overledene dit schriftelijk heeft bepaald. Bij gebrek aan schriftelijke bepaling door de overledene is uitzondering ook mogelijk op gezamenlijk schriftelijk verzoek van zowel de echtgenoot of van diegene met wie de overledene

---

7 *Parl.St.* Senaat 1970-71, nr. 463 van 27 mei 1971.

8 Schriftelijke vraag nr. 455 van 26 april 2013 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Volksgezondheid Jo Vandeurzen, over de plaats waar begraven mag worden.

een feitelijk gezin vormde, als van alle bloed- of aanverwanten van de eerste graad. Indien het om een minderjarige gaat, is een uitzondering mogelijk op verzoek van de ouders of voogd.

De mogelijke uitzonderingen (artikel 24) betreffen het uitstrooien of het begraven van de as op een andere plaats dan de begraafplaats. Het mag echter niet gaan over een plaats die behoort tot het openbaar domein. Indien het terrein niet in eigendom is van de overledene of zijn nabestaanden, is er schriftelijke toestemming nodig van de eigenaar van het betrokken terrein.

Aangezien in geval van asbewaring of -verstrooiing de risico's op problemen met betrekking tot hygiëne en volksgezondheid veel minder bestaan dan in het geval van begraving van een stoffelijk overschot, zijn de indieners van de conceptnota van mening dat deze uitzonderingen behouden kunnen blijven. Bovendien blijkt dat steeds meer mensen ervoor kiezen om de as van hun dierbare mee naar huis te nemen.

4. Toestemming tot crematie

Voor crematie is een toestemming vereist. Overeenkomstig artikel 19 wordt die toestemming verleend door de ambtenaar van de burgerlijke stand van de gemeente waar het overlijden werd vastgesteld, indien dat overlijden in het Vlaamse Gewest heeft plaatsgehad. Indien het overlijden heeft plaatsgehad in het buitenland, is het de procureur des Konings van het arrondissement van de plaats waar zich ofwel het crematorium ofwel de hoofdverblijfplaats van de overledene bevindt, die de toestemming tot crematie moet verlenen.

Na opgraving echter is het enkel de procureur des Konings van het arrondissement van de plaats waar het crematorium of de hoofdverblijfplaats van de aanvrager is gevestigd, van de plaats van overlijden of van de plaats waar het stoffelijke overschot is begraven, die toestemming tot crematie kan verlenen. De ambtenaar van de burgerlijke stand moet hem de nodige documenten bezorgen.

Het is onduidelijk waarom na opgraving de procureur des Konings wordt belast met het verlenen van de toestemming, terwijl de ambtenaar van de burgerlijke stand er niet meer toe bevoegd is. De indieners van deze conceptnota stellen dan ook voor de toestemming tot crematie zowel in de regel als na opgraving te laten verlenen door enkel de ambtenaar van de burgerlijke stand.

Bovendien voorziet artikel 21 van het decreet van 16 januari 2004 dat bij de aanvraag tot toestemming voor crematie een attest moet worden gevoegd waarin de behandelende geneesheer of de geneesheer die het overlijden heeft vastgesteld, vermeldt of het overlijden te wijten is aan een natuurlijke, gewelddadige, verdachte of niet vast te stellen oorzaak.

Dergelijk attest stemt overeen met het formulier Model III C of III D zoals vastgelegd in artikel 3 van het koninklijk besluit van 17 juni 1999 waarbij het opmaken van een jaarlijkse statistiek van de overlijdensoorzaken wordt voorgeschreven. Desalniettemin eisen diverse ambtenaren dat alsnog een afzonderlijk medisch attest wordt voorgelegd. In het kader van de administratieve vereenvoudiging lijkt het dan ook aangewezen om de verplichting tot het voorleggen van een medisch attest niet te behouden.

5. Opgraving

Luidens artikel 4 van het decreet van 16 januari 2004 bepaalt de Vlaamse Regering de nadere regels inzake opgravingen. Dat is gebeurd in het besluit van de Vlaamse Regering van 14 mei 2004 tot organisatie, inrichting en beheer van begraafplaatsen en crematoria. Volgens artikel 8 van dit besluit kan de burgemeester enkel toestemming verlenen tot opgraving om ernstige redenen.

De aanduiding 'ernstige redenen' is echter weinig specifiek en werpt de vraag op of een verzoek tot opgraving om het stoffelijk overschot elders op het kerkhof (bijvoorbeeld in de buurt van familieleden) of op een ander kerkhof (bijvoorbeeld wegens verhuis) 'ernstig' genoeg is. In deze gevallen zijn de aanvragers van dergelijk verzoek veelal overgeleverd aan de goodwill van de burgemeester.

Duidelijker en dus meer aangewezen zou zijn te bepalen dat het verlenen van toestemming tot opgraving door de burgemeester enkel geweigerd kan worden om redenen van hygiëne en volksgezondheid.

6. Begravingen ten laste van de gemeente

In navolging van artikel 14 van het decreet van 16 januari 2004 zijn alle kosten die voortvloeien uit het in een behoorlijke wijze voorzien in de lijkbezorging van behoeftigen, ten laste van de gemeente van het Vlaamse Gewest waar zij in de bevolkingsregisters, het vreemdelingen- of wachtregister zijn ingeschreven.

Over de term 'behoeftigen' geeft het decreet van 16 januari 2004 geen uitsluitsel. Er zijn dus geen richtlijnen voor steden en gemeenten in hun beoordeling vanaf wanneer iemand voldoet aan de voorwaarden om behandeld te worden conform artikel 14 van het decreet van 16 januari 2004. Minister Bourgeois verwijst hiervoor naar de lokale autonomie.[9]

Het decreet en de bijbehorende memorie van toelichting spreken bovendien enkel van 'behoeftigen'. In het licht van de gezinsverdunning, de internationalisering en de verflauwing van het sociaal weefsel overlijden echter steeds meer mensen zonder in hun directe omgeving familieleden of bekenden die de lijkbezorging zouden kunnen organiseren. Hoewel het niet expliciet wordt vermeld in het decreet, zal de gemeente de lijkbezorging ook dan op zich moeten nemen. Zo bevestigt ook de minister in antwoord op een schriftelijke vraag.[10]

De minister beroept zich hiervoor op artikel 135, §2, tweede lid, van de Nieuwe Gemeentewet die de gemeenten belast met "het nemen van passende maatregelen om rampen en plagen, zoals brand, epidemieën en epizoötieën te voorkomen en het verstrekken van de nodige hulp om ze te doen ophouden" alsook met het nemen van "de nodige maatregelen voor het tegengaan van alle vormen van openbare overlast".[11]

De indieners van deze conceptnota zijn evenwel van mening dat een onderscheid gemaakt moet worden tussen de categorie van overledenen waarvoor geen nabestaanden gevonden kunnen worden en de categorie van overledenen zonder voldoende middelen.

Het decreet bepaalt niet hoelang de zoektocht naar familieleden mag duren. Ook in dit geval duidt de minister op de lokale autonomie en vindt hij het niet aangewezen om een maximumtermijn in te voeren die mag verstrijken tussen het overlijden van een persoon en zijn lijkbezorging door de gemeente/het OCMW.[12]

De vraag die in dit kader werd opgenomen in de enquête luidde: "De gemeente staat in voor de begraving van behoeftige personen (…). Hoeveel gevallen waren hiervan de voorbije vier jaar?" (zie tabellen 7 en 8). Het is echter mogelijk dat ook begravingen en crematies van personen waarvoor niemand de begraving op zich wilde nemen, in het antwoord werden verrekend.

---

9 Schriftelijke vraag nr. 439 van 7 mei 2012 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over de lijkbezorging ten laste van de gemeente.

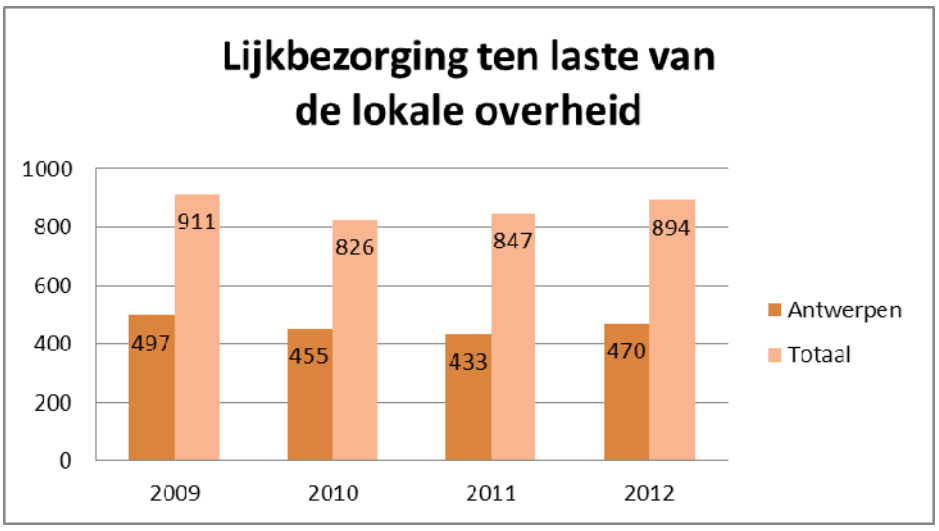
10 Schriftelijke vraag nr. 194 van 11 januari 2013 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over de lijkbezorging van behoeftigen.

11 Ibid.

12 Schriftelijke vraag nr. 439 van 7 mei 2012 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over de lijkbezorging ten laste van de gemeente.

Uit de bevraging van de Vlaamse steden en gemeenten blijkt dat deze taak door de meeste lokale besturen (76,2%) werd overgedragen aan het OCMW.

Het aantal begravingen dat ten laste valt van de lokale overheid schommelt tussen 1 en 26 per jaar per stad/gemeente (Antwerpen niet mee gerekend). In totaal gaat het over 800 à 900 personen per jaar in heel Vlaanderen. De stad Antwerpen is een uitzondering. Daar worden jaarlijks 400 à 500 mensen begraven met steun van het OCMW.

Tabel 7: Aantal begravingen ten laste van de gemeente/het OCMW

Het dient gezegd dat Antwerpen het hoogste aantal inwoners telt van alle steden in Vlaanderen. Met 513.256 inwoners[13] wonen er dubbel zo veel mensen dan in Gent, de stad met het tweede hoogste aantal inwoners in Vlaanderen. De enquête leverde geen resultaten vanuit Gent, maar in vergelijking met de cijfers vanuit de steden en gemeenten met meer dan 50.000 inwoners die de vraag met betrekking tot het aantal begravingen ten koste van de gemeente/het OCMW wel invulden, blijven de aantallen voor Antwerpen groot.

	2009	2010	2011	2012	Totaal aantal inwoners[14]
Antwerpen	497	455	433	470	513.256
Aalst	26	20	34	27	82.957
Hasselt	8	10	17	13	75.750
Kortrijk	9	8	10	8	75.535
Roeselare	8	2	8	8	59.933

Tabel 8: Aantal begravingen ten laste van de gemeente/het OCMW in de steden en gemeenten met meer dan 50.000 inwoners

Veel modaliteiten over de opdracht van steden en gemeenten om te voorzien in de lijkbezorging van behoeftigen of personen zonder nabestaanden staan in de regelgeving niet beschreven. Het decreet zegt enkel dat "er (…) in een behoorlijke wijze [moet worden] voorzien in de lijkbezorging van behoeftigen, onverminderd de toepassing van artikel 15, §1". Artikel 15, §1, doelt op de naleving van de laatste wilsbeschikking.

De aanduiding 'in behoorlijke wijze' wordt niet verder geduid. De invulling ervan wordt daardoor overgelaten aan de lokale autonomie. Zo blijken er in de praktijk grote verschil-

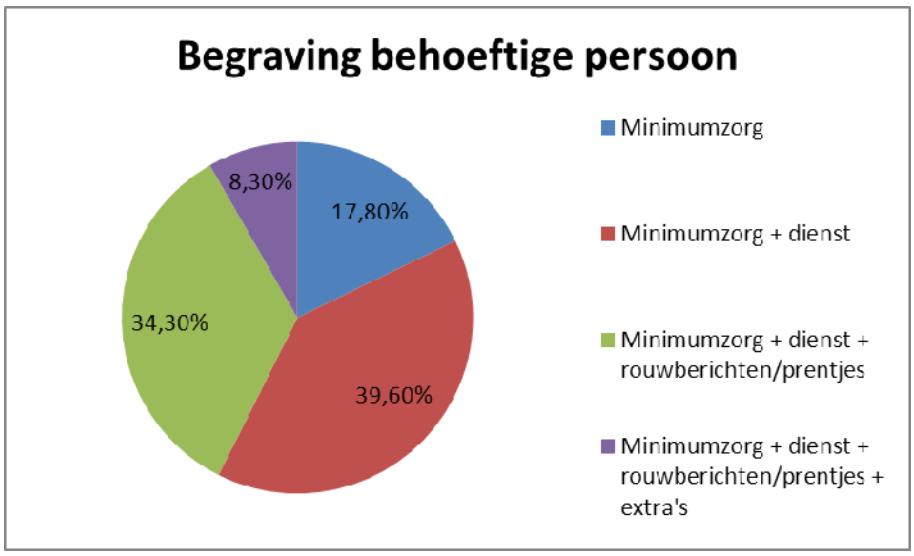
[13] http://www.ibz.rrn.fgov.be/index.php?id=2982&L=1, Globaal bevolkingscijfer per gemeente, situatie op 1/05/2013.

[14] Ibid.

len te zijn in de wijze waarop lokale overheden zich kwijten van hun taak om 'in behoorlijke wijze' te voorzien in de lijkbezorging van behoeftigen.

In de enquête werd in de eerste plaats gevraagd naar het maximale bedrag dat door de gemeente/het OCMW wordt betaald voor de begraving van een behoeftige persoon. Vervolgens werd gepeild naar de diensten die vervat zitten in deze prijs. De verschillen tussen de Vlaamse steden en gemeenten zijn groot, zowel wat betreft prijs als wat betreft de dienstverlening.

Het maximumbedrag voor de begraving van een behoeftige varieert van € 180 tot € 3466. Belangrijker nog dan deze maxima zijn de diensten die hierin vervat zitten. Sommige lokale overheden voorzien enkel een kist en de begraving ervan. Anderen organiseren ook een dienst en drukken rouwberichten en/of prentjes. Een minderheid van de gemeenten verzorgt zelfs een koffietafel en zorgt voor bloemen.

Tabel 9: Diensten geleverd door gemeente/OCMW bij begraving ten laste van de lokale overheid

Deze resultaten tonen aan dat de decretale aanduiding 'in behoorlijke wijze' te vaag en dus onvoldoende is om een menswaardig afscheid in alle Vlaamse steden en gemeenten te garanderen.

In navolging van het beginsel van de aan de overledenen verschuldigde eerbied lijkt het de indieners dan ook aangewezen om een aantal minimumvoorwaarden decretaal (of door middel van een ministeriële omzendbrief) te verankeren. Het voorzien van ten minste een naamplaatje getuigt niet alleen van respect, het vergroot ook de kans voor eventuele nabestaanden om de overledene terug te vinden. Ook zou een rouwbericht kunnen opgehangen worden (eventueel bij de begrafenisondernemer).

7. Bijwonen van kisting

Volgens artikel 12 van het decreet mag de burgemeester of zijn gemachtigde de kisting van het stoffelijk overschot van een overleden persoon bijwonen. De bedoeling van dit artikel is de gemeentelijke overheid, in de persoon van de burgemeester of zijn gemachtigde, de

mogelijkheid te geven om na te gaan of de kisting gebeurt volgens de ter zake geldende regelgeving (artikel 11).[15]

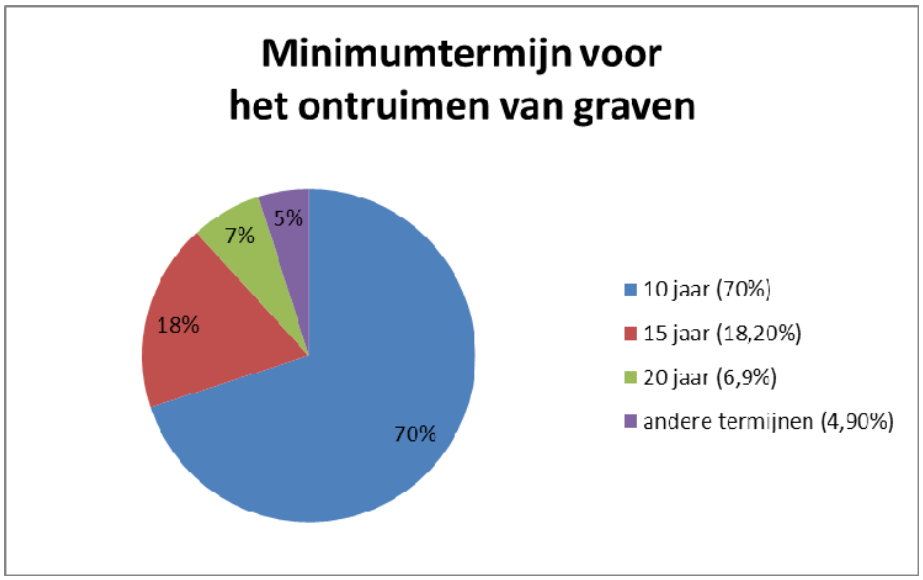
In antwoord op een schriftelijke vraag[16] wist de minister geen cijfers te geven over de toepassing van artikel 12. Uit de bevraging blijkt echter dat in 85,5% van de Vlaamse steden en gemeenten nog nooit een kisting werd bijgewoond door de burgemeester of zijn gemachtigde.

Volgens de indieners van deze nota lijken er geen omstandigheden te zijn die de aanwezigheid van de burgemeester of diens gemachtigde bij de kisting vereisen. De indieners zijn dan ook van mening dat dit artikel uit de regelgeving geschrapt mag worden.

8. Grafrust

Overeenkomstig artikel 18 van het decreet van 16 januari 2004 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging moet een niet-geconcedeerd graf minstens tien jaar bewaard blijven. Het betreft hier het principe van de grafrust.

Bij de beoordeling van de vraag hoe steden en gemeenten omgaan met de grafrust en welke termijnen zij respecteren, moet een onderscheid gemaakt worden tussen geconcedeerde en niet-geconcedeerde graven. Voor wat betreft de niet-geconcedeerde graven blijkt uit de bevraging dat de meeste gemeenten zich houden aan het bovenstaande minimum van tien jaar. Sommigen hanteren andere – langere – minima (bijvoorbeeld vijftien jaar).

Tabel 10: Minimumtermijn die Vlaamse steden en gemeenten hanteren voor het ontruimen van graven.

Voor wat betreft geconcedeerde graven dient verwezen te worden naar artikel 7 van het decreet van 16 januari 2004 dat stelt dat, als er voor geconcedeerde graven geen hernieuwing wordt aangevraagd tussen de datum van de laatste bijzetting in de concessie en het verstrijken van de periode waarvoor deze werd verleend, het graf blijft bestaan gedurende een termijn van tien jaar die begint te lopen op de datum van het overlijden, indien dit overlijden zich minder dan tien jaar voor het verstrijken van de concessie heeft voorgedaan. Zo is artikel 7 in overeenstemming met artikel 18 van het decreet van 16 januari 2004 dat een grafrust garandeert van minstens tien jaar.

---

15 Schriftelijke vraag nr. 262 van 28 februari 2011 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over de bijwoning van de kisting door de burgemeester.

16 Ibid.

De resultaten van de bevraging wijzen uit dat niet overal systematisch ontruimd wordt na het verstrijken van de door de stad of gemeente gehanteerde minimumtermijn. 29,1% van de steden en gemeenten zegt systematisch de graven waarvoor de grafrust is verstreken te ontruimen. 70,9% van de steden en gemeenten organiseert geen systematische ontruiming.

Hoewel artikel 18 een grafrust bepaalt van tien jaar, is deze bepaling steeds minder absoluut. Er zijn tal van gevallen waarin hiervan wordt afgeweken. Zo stelt artikel 24 van het decreet dat de nabestaanden de as van gecremeerde lijken kunnen meenemen om te bewaren op een andere plaats dan de begraafplaats. Met ingang van het decreet van 9 december 2011[17] werd het mogelijk om de beslissing tot thuisbewaring van de as ook te nemen nadat de as eerst op de begraafplaats bewaard werd. Bovendien kan de burgemeester, overeenkomstig artikel 8 van het besluit van de Vlaamse Regering van 14 mei 2004 tot organisatie, inrichting en beheer van begraafplaatsen en crematoria toestemming verlenen tot opgraving.

Anderzijds ontvingen de indieners signalen dat de termijn van tien jaar voor het bewaren van een graf te kort zou zijn. Het verdient volgens hen aanbeveling om voor nabestaanden de mogelijkheid te creëren om de bewaring van een niet-geconcedeerd graf te verlengen of om na ontruiming een aanvraag te doen tot herbegraving. De gemeente kan dan de vrijheid worden gegeven om te bepalen of zij hiervoor een financiële tegemoetkoming vraagt. De mogelijkheid tot een verlengde bewaring van een niet-geconcedeerd graf of tot herbegraving kan bovendien een alternatief bieden voor het toekennen van (veel langdurigere) concessies. De daadwerkelijke invulling van een graf waarop een concessie is genomen, is immers niet altijd zeker.

De waarde van het principe van de grafrust wordt door de indieners allerminst in vraag gesteld. De discussie die zich in het kader van de huidige regelgeving echter ook opwerpt, gaat erover wie gebonden is door de termijn van de grafrust. Gezien bovenvermelde voorbeelden ontstaat onduidelijkheid over de draagwijdte van de bepaling. Is de grafrust van tien jaar een recht van de overledene? Hoe wordt de afwijking voorzien in artikel 24 desgevallend verantwoord? Of is de grafrust van tien jaar een recht van de nabestaanden, waarvan ook zij vrijwillig afstand kunnen doen, bijvoorbeeld door een verzoek tot ontgraving? Wat dan met de verplichting die op de gemeente rust? Hoe absoluut is die verplichting?

Hoewel de indieners van mening zijn dat het wenselijk is dat de lokale overheid, die de verplichting heeft te begraven, er ook voor moet instaan dat het graf gedurende een minimale termijn blijft bestaan, vinden zij dat een verder maatschappelijk debat over de termijn en de afwijkingen op het principe van de grafrust noodzakelijk is.

9. Bijbegraven of bijzetten tweede urne

De gemeentelijke autonomie laat de lokale overheden toe zelf te bepalen of het bijbegraven van een tweede stoffelijk overschot in hetzelfde graf mogelijk is. Wanneer een gemeente dit niet toelaat, is die keuze ingegeven vanuit de overweging dat bij het verstrijken van de minimaal bepaalde termijn voor de grafrust een bepaald perk in zijn geheel kan worden ontgraven, terwijl dit na bijbegraving niet zo zou zijn. Dit zou immers het uitzicht en de sereniteit van een begraafplaats in het gedrang kunnen brengen.

Dit argument geldt echter niet voor bijzetting in een columbarium of in een urnenkelder. Ook het mogelijke argument van de grafrust van tien jaar kan in die gevallen niet ingeroe-

[17] Voorstel van decreet van mevrouw Cindy Franssen, de heren Lieven Dehandschutter, Kurt De Loor, Tom Dehaene en Willy Segers en de dames Els Robeyns en Katrien Schryvers houdende wijziging van het decreet van 16 januari 2004 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging, wat de bestemming van de asurne betreft (*Parl.St.* Vl.Parl. 2010-11, nr. 1150/1-3).

pen worden, gezien dit de facto door meerdere decretale bepalingen (o.a. kunnen meenemen van de urne, mogelijkheid laten opgraven van de asurne enzovoort) buiten toepassing werd gesteld.

De minister beklemtoont dat gemeentelijke reglementen het principe van de gelijke behandeling van personen die kiezen voor een traditionele begraving en personen die kiezen voor een crematie dienen te respecteren. In antwoord op een schriftelijke vraag van Katrien Schryvers gaf hij echter ook aan dat het niet noodzakelijk strijdig is met het gelijkheidsbeginsel dat de bijzetting van een asurne van een tweede persoon op een urnenveld of in een columbarium mogelijk wordt gemaakt, terwijl de begraving van een tweede stoffelijk overschot in eenzelfde graf niet wordt toegelaten. "De eventuele verschillende behandeling tussen begraven en cremeren door een gemeentebestuur moet gestoeld zijn op draagkrachtige motieven die in de beslissing worden geëxpliciteerd", aldus de minister.[18]

De indieners zijn van mening dat hierover meer decretale duidelijkheid moet zijn.

10. Concessies

Overeenkomstig artikel 6 van het decreet van 16 januari 2004 kan de gemeenteraad of het bevoegde orgaan van het intergemeentelijke samenwerkingsverband op de gemeentelijke, respectievelijk intergemeentelijke begraafplaatsen grafconcessies of concessies voor columbaria verlenen. Slechts enkele Vlaamse steden en gemeenten (5,7%) werken niet meer met concessies.

Over het toestaan van concessies voor een plaats in een urnenveld wordt in het decreet evenwel niet gesproken. Gelet op het beginsel van gelijkheid tussen begraving en crematie stelt de minister in antwoord op een schriftelijke vraag[19] dat de regeling met betrekking tot concessies die van toepassing is op graven, onverminderd geldt voor urnenvelden.

Eenzelfde concessie kan dienen voor de aanvrager, zijn echtgenoot, zijn bloed- of aanverwanten evenals voor allen daartoe aangewezen door de concessiehouder en die daartoe bij de gemeentelijke overheid hun wil te kennen hebben gegeven. Wanneer iemand overlijdt terwijl hij op dat ogenblik een feitelijk gezin vormde, kan de overlevende een concessie aanvragen. Een concessieaanvraag mag worden ingediend ten behoeve van een derde en van diens familie (artikel 6).

In navolging van artikel 7 van het decreet van 16 januari 2004 worden de concessies verleend voor maximum vijftig jaar. Opeenvolgende hernieuwingen worden toegestaan, indien hiervoor een aanvraag werd ingediend voor de bepaalde tijd verstreken is. De hernieuwingen kunnen enkel geweigerd worden indien blijkt dat op het moment van de aanvraag de concessie verwaarloosd is. Als er geen aanvraag voor een hernieuwing is gedaan, vervalt de concessie.

Als er geen hernieuwing wordt aangevraagd tussen de datum van de laatste bijzetting in de concessie en het verstrijken van de periode waarvoor deze werd verleend, blijft het graf bestaan gedurende een termijn van tien jaar die begint te lopen op de datum van het overlijden, indien dit overlijden zich minder dan tien jaar voor het verstrijken van de concessie heeft voorgedaan. Artikel 18 van het decreet van 16 januari 2004 garandeert immers een grafrust van minstens tien jaar.

De gemeenteraad of het bevoegde orgaan van het intergemeentelijke samenwerkingsverband beschikt over een grote mate van autonomie bij het al dan niet verlenen van conces-

[18] Schriftelijke vraag nr. 332 van 2 maart 2012 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over de bijzetting van een tweede urne.

[19] Schriftelijke vraag nr. 270 van 2 februari 2012 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over concessies op begraafplaatsen.

sies en het bepalen van de voorwaarden ervan.[20] Weliswaar mogen zij niet ingaan tegen de bepalingen van het decreet op de begraafplaatsen en de lijkbezorging en de uitvoeringsbesluiten ervan.

10.1. Kostprijs

De prijs van concessies is moeilijk in kaart te brengen. De kostprijs voor een concessie is onder meer afhankelijk van de termijn waarvoor de concessie wordt vastgelegd en de wijze van begraving. Doorgaans hanteren gemeenten een verschillend tarief voor concessies verleend aan inwoners van de gemeente en concessies verleend aan niet-inwoners. In een derde van de Vlaamse steden en gemeenten (31,3%) geldt voor niet-inwoners hetzelfde tarief als voor inwoners. Wanneer het tarief wel verschilt, betalen niet-inwoners meestal dubbel zoveel (29,7%) of een taks (23,6%). Die taks verschilt sterk van gemeente tot gemeente. Meest voorkomend is een taks van € 250 of € 500.

De meeste concessies worden vastgelegd voor een termijn van 25, 30 of 50 jaar of voor een combinatie van 25 of 30 en 50 jaar.

Termijn	**Aantal**	**Percentage**
10 jaar	1	,5
20 jaar	15	7,0
25 jaar	29	13,6
30 jaar	54	25,2
50 jaar	35	16,4
25 en 50 jaar	20	9,3
30 en 50 jaar	22	10,3
15 en 25 jaar	4	1,9
40 jaar	4	1,9
20 en 50 jaar	9	4,2
35 jaar	2	0,9
15 en 30 jaar	2	0,9
15 en 30 en 50 jaar	2	0,9
15 en 50 jaar	2	0,9
20 en 30 en 50 jaar	6	2,8
10 en 50 jaar	1	,5
20 en 30 jaar	1	,5
15 en 20 en 30 jaar	1	,5
15 en 25 en 50 jaar	2	,5
10-20-30-40-50	1	,5
20 en 40 jaar	1	,5
Totaal	**203**[21]	**100,0**

Tabel 11: Termijn waarvoor concessies worden vastgelegd

[20] Schriftelijke vraag nr. 270 van 2 februari 2012 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over concessies op begraafplaatsen.

[21] In totaal vulden 243 Vlaamse steden en gemeenten de enquête in. Het totale aantal respondenten met betrekking tot de cijfers in tabel 10 ligt lager om volgende redenen. Ten eerste werken een aantal Vlaamse steden en gemeenten niet meer met concessies (5,7% van de respondenten of 13 steden en/of gemeenten), ten tweede filtert het statistisch verwerkingsprogramma de respondenten eruit die de vraag niet, niet juist of niet volledig invulden.

10.2. Niet-benutte concessies

Volgens de jurisprudentie en de rechtsleer zouden enkel de concessiehouders de begunstigden van de concessie kunnen wijzigen. De begunstigden zelf kunnen de lijst van begunstigden niet wijzigen. Wanneer de concessiehouder overleden is, komt de lijst (of de omschrijving) van de begunstigden dus onveranderlijk vast te staan.[22] Een concessie is niet overdraagbaar. De houder beschikt over het exclusieve recht om te bepalen wie gebruik kan maken van de concessie. De overeenkomst kan noch vervreemd, noch bij erfenis overgedragen worden.[23]

De vraag rijst wat er gebeurt als een concessiehouder op het moment van zijn overlijden niet alle begunstigden heeft aangeduid voor de beschikbare begraafplaatsen die de concessie betreft. Dat betekent dat er begraafplaatsen beschikbaar zijn, maar dat zolang de concessie nog duurt niemand meer gemachtigd is om die begraafplaatsen aan iemand toe te kennen.

Ook doet het zich voor dat een concessie niet 'volzet' geraakt. Een begunstigde van een concessie is immers niet verplicht om erin begraven te worden. Hij kan voor een andere vorm of andere plaats van lijkbezorging kiezen en dit laten opnemen in de laatste wilsbeschikking. De begunstigde zal bijgevolg niet in de concessie bijgezet worden. Zijn wilsbeschikking heeft immers voorrang.[24]

Hoewel Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois in antwoord op een schriftelijke vraag van Katrien Schryvers zegt geen aanwijzingen te hebben dat veel concessies geheel of gedeeltelijk leeg blijven staan, lijkt het toch – rekening houdende met het feit dat het aantal begraafplaatsen eindig is en er meerdere begraafplaatsen kampen met tekort aan plaats – aangewezen een oplossing te vinden voor deze onbenutte begraafplaatsen.

Zo zou een concessie van rechtswege moeten kunnen vervallen, indien de begunstigde ervan een andere vorm of plaats van lijkbezorging kiest. Zoals eerder aangehaald, kunnen ook mogelijkheden tot een verlengde bewaring van een niet-geconcedeerd graf of herbegraving alternatieven vormen voor het toekennen van concessies.

11. Levenloos geboren kinderen

Eenmaal een kind levend is geboren, bestaat de verplichting tot begraving of crematie wanneer dit kind sterft, ook al is het kort na de geboorte.[25]

De regelgeving is echter niet duidelijk over hoe levenloos geboren kinderen behandeld moeten worden. Het decreet zegt in artikel 15 dat ouders het recht hebben om vanaf een zwangerschapsduur van ten volle 12 weken hun kind dat levenloos werd geboren, te begraven of te cremeren. De wijze van lijkbezorging voor deze levenloos geboren kinderen wordt dan door de ouders gekozen op het ogenblik dat het kind ter wereld komt. De voorbije vier jaar werden er in 72,1% van de Vlaamse steden en gemeenten levenloos geboren kinderen begraven.

Wanneer ouders na een zwangerschapsduur van ten volle 12 weken niet zelf kiezen voor begraving of crematie van hun doodgeboren kind, zijn het doorgaans de ziekenhuizen die

---

22 Robert, J., Oranjeboek Lijkbezorging en begraafplaatsen, Brugge, Vandenbroele, p. 113 en 120.

23 A. Valerius, Concession et régies communales, Brussel-Parijs, Lancier-Marchal, 1920, 2 vol.

24 Schriftelijke vraag nr. 274 van 30 maart 2010 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over grafconcessies.

25 Schriftelijke vraag nr. 310 van 27 februari 2012 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over de wijze van begraving van levenloos geboren kinderen.

zich over het stoffelijk overschot ontfermen. Artikel 16 van het decreet verbiedt echter het begraven van een stoffelijk overschot op een andere plaats dan een begraafplaats. Maar in antwoord op een schriftelijke vraag van Katrien Schryvers stelt Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois dat "bij ontstentenis van een beslissing van de ouders het elk ziekenhuis toe[komt] om, met naleving van het beginsel van respect voor het levenloos geboren kind en de ouders, te beslissen hoe wordt omgegaan met deze levenloos geboren kinderen en hoe de ouders worden geïnformeerd.".

Er bestaan hierover evenwel geen Vlaamse richtlijnen. Hoe door de verschillende ziekenhuizen wordt omgegaan met levenloos geboren of niet-levensvatbare kinderen werd door de agentschappen Zorg en Gezondheid en Zorginspectie vooralsnog niet systematisch en expliciet bevraagd. De agentschappen zijn er altijd van uitgegaan dat deze, zoals alle overledenen, met respect en piëteitsvol worden behandeld. De "bijzondere aandacht voor adequate opvang van de ouders bij perinatale sterfte" is wel een erkenningsvereiste voor Vlaamse ziekenhuizen.[26]

In antwoord op een parlementaire vraag[27] zegt Vlaams minister van Welzijn Jo Vandeurzen het wel waardevol te vinden dat de inspectie van ziekenhuizen zou nagaan of er voldoende afspraken zijn voor de behandeling van levenloos geboren kinderen en van foetussen en of die ethisch gefundeerd zijn. Vooralsnog is er echter nog geen eisenkader opgemaakt met betrekking tot het zorgtraject voor moeder-kind.[28]

Gezien het standpunt van Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois lijkt het er op dat artikel 16 van het decreet pas geldt vanaf het moment dat het verplicht is om iemand te begraven. De regelgeving geeft echter geen uitsluitsel over vanaf wanneer het verplicht is om een stoffelijk overschot te begraven of te cremeren.[29]

De indieners van deze conceptnota stellen dan ook voor om de mogelijkheid tot het begraven of cremeren van het stoffelijk overschot van alle kinderen die ter wereld kwamen, ongeacht de duur van de zwangerschap of ongeacht het feit of zij levend werden geboren, expliciet in de regelgeving op te nemen.

Artikel 15 van het decreet spreekt enkel van levenloos geboren kinderen die ter wereld komen na een zwangerschapsduur van ten volle 12 weken. Nochtans doet 36,6% van de Vlaamse steden en gemeenten melding van aanvragen van ouders die hun foetus die na minder dan 12 weken zwangerschap ter wereld kwam, toch wensen te begraven of cremeren. Hoewel het in het decreet niet expliciet als een recht voor de ouders wordt omschreven, zoals dat het geval is voor foetussen van ten minste 12 weken, stelt Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois dat het op basis van artikel 15 niet verboden zou zijn om levenloos geboren kinderen na een zwangerschapsduur van minder dan 12 volle weken te begraven of te cremeren.[30]

Wanneer de ouders ervoor kiezen om hun levenloos geboren kind te begraven of te cremeren, wordt geen onderscheid gemaakt tussen de mogelijke wijzen van lijkbezorging of de

---

[26] Schriftelijke vraag nr. 287 van 27 februari 2012 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin Jo Vandeurzen, over de behandeling van levenloos geboren kinderen in ziekenhuizen.

[27] Ibid.

[28] Schriftelijke vraag nr. 296 van 28 februari 2013 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin Jo Vandeurzen, over het toezichtsmodel voor de behandeling van levenloos geboren kinderen in ziekenhuizen.

[29] Schriftelijke vraag nr. 290 van 3 maart 2011 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over de wijze van begraving van levenloos geboren kinderen.

[30] Schriftelijke vraag nr. 310 van 27 februari 2012 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over de wijze van begraving van levenloos geboren kinderen.

wijze van registratie. Voor de opgraving van een stoffelijk overschot wordt evenmin onderscheid gemaakt tussen levenloos geboren kinderen en andere overledenen.[31] Dat betekent dat ook voor de levenloos geboren kinderen een graf gecreëerd wordt voor het stoffelijk overschot of een graf voor de begraving van de asurne of een plaats voor bijzetting van de asurne in een columbarium.

In de enquête gaf 58,1% van de Vlaamse steden en gemeenten aan hiervoor een aparte plaats te voorzien op de begraafplaats. Sommige gemeenten noteerden hierbij de naam 'kinderpark'. Het is echter waarschijnlijk dat hiermee een weide wordt bedoeld voor wie wel levend ter wereld kwam, maar als kind gestorven is. Vermoedelijk was het onderscheid tussen een weide waar kinderen begraven worden en een weide voor levenloos geboren kinderen in de vragenlijst niet geheel duidelijk. Het kan ook zijn dat het onderscheid door de steden en gemeenten niet gemaakt wordt.

Nog in toepassing van het beginsel van de gemeentelijke autonomie bestaan er naargelang de gemeente verschillende regelingen met betrekking tot de behandeling van levenloos geboren kinderen. Op sommige plaatsen, zoals in de stad Kortrijk, besliste het lokale bestuur om alle doodgeboren kindjes te begraven, ongeacht de zwangerschapsduur en ongeacht de expliciete vraag van de ouders naar een begrafenis. Zo krijgen zij toch de kans om na verloop van tijd (soms zijn dat tientallen jaren) hun ongeboren kind alsnog op te zoeken en hun verdriet een plaats te geven. Op de begraafplaats wordt daarvoor dan een aparte 'sterrenweide' afgebakend. Het initiatief van een sterrenweide is heel menswaardig, zowel vanuit het oogpunt van de ouders, die de kans blijven krijgen om hun verdriet gepast te verwerken, als vanuit het oogpunt van de foetus.

Luidens artikel 6 van het besluit van de Vlaamse Regering van 14 mei 2004 tot organisatie, inrichting en beheer van begraafplaatsen en crematoria, wordt de begraving of de bewaring in een columbarium of de uitstrooiing van de as opgetekend in een register dat bijgehouden wordt door de gemeente of het intergemeentelijke samenwerkingsverband op de begraafplaats waar ze plaatsgevonden heeft. Voor de uitstrooiing van de as beperkt de nauwkeurige aanduiding van de plaats zich tot de vermelding van de strooiweide. Ook hier krijgt de gemeente de autonomie om te bepalen of en desgevallend hoe levenloos geboren kinderen die niet begraven of die begraven worden op een 'sterrenweide', geregistreerd worden.[32]

Het verdient volgens de indieners van de conceptnota aanbeveling om de menswaardige behandeling van levenloos geboren kinderen, hoe klein ook, ingang te doen vinden bij de lokale besturen. Voor wat betreft de regelgeving moet duidelijk worden gesteld dat eenieder de kans heeft om zijn of haar kind dat levenloos geboren wordt te begraven of te cremeren, ongeacht de zwangerschapsduur.

12. Wilsbeschikking

Elkeen kan op basis van artikel 15 van het decreet van 16 januari 2004 tijdens zijn leven vrijwillig een schriftelijke kennisgeving van zijn laatste wilsbeschikking overmaken aan de ambtenaar van de burgerlijke stand van zijn gemeente. De kennisgeving van de laatste wilsbeschikking wordt opgenomen in de bevolkingsregisters. Die laatste wilsbeschikking kan handelen over de wijze van lijkbezorging, de asbestemming, evenals over het ritueel van de levensbeschouwing voor de uitvaartplechtigheid.

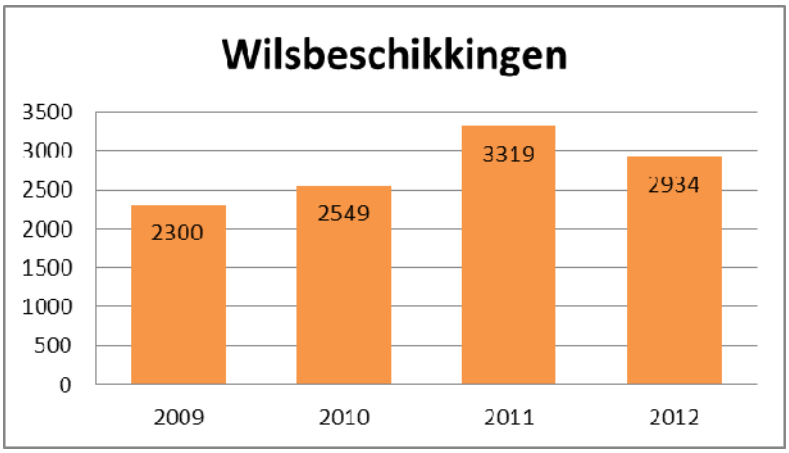
---

[31] Schriftelijke vraag nr. 290 van 3 maart 2011 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over de wijze van begraving van levenloos geboren kinderen.

[32] Schriftelijke vraag nr. 310 van 27 februari 2012 van Katrien Schryvers aan Vlaams minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, over de wijze van begraving van levenloos geboren kinderen.

Het decreet van 9 december 2011[33] maakt het ook mogelijk om de gemeente waar men wil begraven worden of de gemeente waar de as begraven, bijgezet of uitgestrooid moet worden, op te nemen in de laatste wilsbeschikking.

Deze decreetswijziging komt tegemoet aan de vraag van bijvoorbeeld oudere mensen die ergens geboren en opgegroeid zijn of er vele jaren gewoond hebben, maar in een woon- en zorgcentrum in een andere gemeente zijn ingeschreven. Voorheen was een bevestigend antwoord op de vraag van nabestaanden of de lijkbezorging van de overledene in een andere gemeente dan de eigen gemeente mocht gebeuren, afhankelijk van de goodwill van de burgemeester van de bewuste gemeente. Met het decreet van 9 december 2011 werd meer rechtszekerheid over de laatste wensen gecreëerd voor zowel de overledene als de nabestaanden.

Tabel 12: Aantal opgemaakte wilsbeschikkingen in Vlaanderen gedurende de laatste 4 jaar

Indien het overlijden in een andere gemeente van het Vlaamse Gewest dan die van de hoofdverblijfplaats heeft plaatsgehad, moet de gemeente van de hoofdverblijfplaats zonder verwijl op aanvraag van de gemeente waarin het overlijden heeft plaatsgehad, informatie betreffende de laatste wilsbeschikking overzenden.

Meer en meer mensen maken in een uitvaartcontract afspraken omtrent de lijkbezorging, de asbestemming en eventueel het ritueel van de levensbeschouwing voor de uitvaartplechtigheid. Wanneer mensen in eenzaamheid sterven, zonder familie of vrienden die zich om hun begrafenis bekommeren, gebeurt het echter dat het bestaan van een dergelijk contract wordt vergeten en dat de laatste wensen die daarin zijn opgenomen niet worden uitgevoerd. Dit doet zich steeds vaker voor, vooral in de steden, waar mensen een anoniemer leven leiden en makkelijker vereenzamen.

Bij decreet van 22 februari 2013[34] werd artikel 15 van het decreet van 16 januari 2004 in die zin gewijzigd dat een laatste wilsbeschikking tevens de vermelding van het bestaan van een uitvaartcontract kan bevatten. In Wallonië en Brussel kon dit al, nu kan het dus ook in Vlaanderen.

---

33 Voorstel van decreet van mevrouw Katrien Schryvers, de heren Lieven Dehandschutter, Kurt De Loor, Ward Kennes en Willy Segers en de dames Els Robeyns en Sonja Claes houdende wijziging van het decreet van 16 januari 2004 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging, wat de wens inzake de laatste rustplaats betreft (*Parl.St.* Vl.Parl. 2010-11, nr. 1151/1-3).

34 Voorstel van decreet van de heren Veli Yüksel, Kurt De Loor, Willy Segers, Bart Caron en Marnic De Meulemeester en de dames Patricia De Waele en Katrien Schryvers houdende wijziging van het decreet van 16 januari 2004 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging, wat de vermelding van het bestaan van een uitvaartcontract in de wilsbeschikking betreft (*Parl.St.* Vl.Parl. 2012-13, nr. 1845/1-3).

In de regelgeving wordt evenwel niet voorzien wat onder een uitvaartcontract dient te worden verstaan. Aldus dreigt verwarring te ontstaan tussen de begrippen 'uitvaartcontract' en 'uitvaartverzekering'. Nochtans is er een wezenlijk verschil tussen beiden. Een uitvaartverzekering dekt de kosten van een begrafenis of crematie door vooraf betaalde bijdragen. Zulke verzekering heeft echter niets te maken met de vormelijke aspecten van een lijkbezorging en kan dan ook niet vermeld worden in een laatste wilsbeschikking.

Het is dan ook wenselijk om duidelijker te omschrijven wat onder een uitvaartcontract kan worden verstaan.

Besluit

Onze maatschappij evolueert snel en ook ons idee over de dood en de bewaring van ons stoffelijk overschot maakt daar deel van uit. Steeds meer wordt bij begrafenissen en crematies afgeweken van tradities en godsdienstige voorschriften. We maken graag eigen, op persoonlijke voorkeuren gebaseerde beslissingen en omdat we garanties willen, laten we die keuzes vastleggen.

Lokale overheden, die instaan voor de oprichting en het beheer van begraafplaatsen en voor de wijze van lijkbezorging, worden in dit kader geconfronteerd met uiteenlopende vragen. Vragen waarop het huidige decreet soms ofwel geen sluitend antwoord geeft ofwel een antwoord dat niet (meer) aangepast is aan de bekommernissen van de mensen van vandaag. Een aantal bepalingen zijn verouderd, andere zijn te beperkt.

De indieners van deze conceptnota zijn van mening dat een open debat over de actualisering van de regelgeving omtrent de begraafplaatsen en de lijkbezorging nodig is. Heel wat schriftelijke vragen over dit thema gaven al een startschot. De resultaten van de bevraging bij de Vlaamse steden en gemeenten kunnen het debat voeden.

Deze nota mag ook aanloop vormen tot een voorstel van decreet dat een menswaardige behandeling die rekening houdt met de verzuchtingen van onze moderne maatschappij, garandeert.

In de eerste plaats kan de verplichting tot het terugbrengen van de as, wanneer nabestaanden die ter bewaring mee naar huis hadden genomen, worden opgeheven. In de praktijk is het immers zeer moeilijk om te controleren of de bewaarders de as behandelen overeenkomstig het decreet of de eventuele wilsbeschikking van de overledene. Bovendien tonen de resultaten van de bevraging dat de as na bewaring slechts in enkele gevallen daadwerkelijk terug wordt gebracht naar de gemeente. Ook controle hierop is zeer moeilijk. Het behouden van de decretale verplichting tot teruggave van de as is bijgevolg weinig zinvol. Daarentegen vinden de indieners het belangrijk dat de mogelijkheid ertoe blijft bestaan. Aldus rust op de steden en gemeenten de verplichting om op elk moment de as terug in ontvangst te nemen. Indien er in dat geval door de nabestaanden geen specificaties worden gegeven omtrent de verdere behandeling ervan, komt het de gemeente toe te kiezen om de as ofwel te verstrooien ofwel in een urne te bewaren en te begraven in een urnenveld of bij te zetten in een columbarium. Daarnaast moet de decreetgever het belang van respectvol omgaan met de as blijven benadrukken.

Het feit dat steeds meer mensen ervoor kiezen om de as van hun dierbare mee naar huis te nemen, motiveert de indieners ook om deze mogelijkheid te behouden. De risico's op problemen met betrekking tot hygiëne en volksgezondheid zijn daarbij immers veel minder groot dan in het geval van begraving van een stoffelijk overschot.

Hoewel het mogelijk is om bij de Vlaamse minister bevoegd voor het gezondheidsbeleid een afwijking aan te vragen op de decretale verplichting om te begraven op gemeentelijke of intergemeentelijke begraafplaatsen, werd dit gedurende de onderzochte periode geen enkele keer gedaan. Het is bijgevolg ook niet nodig deze mogelijkheid te behouden.

Voor crematie is een toestemming vereist. In sommige gevallen komt het de ambtenaar van de burgerlijke stand toe die toestemming te verlenen, in andere gevallen is dat de taak van de procureur des Konings. De redenen van die taakverdeling zijn onduidelijk. In het kader van de administratieve vereenvoudiging stellen de indieners van deze conceptnota dan ook voor om de toestemming tot crematie zowel in de regel als na opgraving te laten verlenen door enkel de ambtenaar van de burgerlijke stand van de gemeente waar het overlijden werd vastgesteld of van de plaats waar zich ofwel het crematorium ofwel de hoofdverblijfplaats van de overledene bevindt.

Nog in het kader van de administratieve vereenvoudiging vinden de indieners het aangewezen om de verplichting tot het voorleggen van een afzonderlijk medisch attest voor crematie op te heffen.

Voor wat betreft de lijkbezorging die ten laste komt van de lokale besturen, zijn enkele verduidelijkingen op zijn plaats. Zo moet een onderscheid gemaakt worden tussen begrafenissen en crematies die door de overledene of diens nabestaanden niet bekostigd kunnen worden enerzijds en begrafenissen en crematies van mensen waarvan geen nabestaanden gevonden kunnen worden. Wanneer in het laatste geval uiteindelijk toch nabestaanden opduiken, zouden de kosten nog teruggevorderd kunnen worden. De indieners vinden het ook van belang om te bepalen hoeveel tijd (bijvoorbeeld 14 dagen, behoudens uitzonderingen) er mag verstrijken tussen het overlijden en de lijkbezorging om te zoeken naar eventuele nabestaanden.

In navolging van het beginsel van de aan de overledenen verschuldigde eerbied, willen de indieners ook een aantal minimumvoorwaarden die verbonden zijn aan de lijkbezorging die ten laste komt van de lokale overheid decretaal (of door middel van een ministeriële omzendbrief) verankeren. Het voorzien van ten minste een naamplaatje getuigt niet alleen van respect, het vergroot ook de kans voor eventuele nabestaanden om de overledene terug te vinden. Ook zou een rouwbericht kunnen opgehangen worden (eventueel bij de begrafenisondernemer).

De betrokkenheid van de burgemeester bij de lijkbezorging van de inwoners van zijn gemeente is geen voorwaarde voor een goed verloop van de begrafenis of de crematie. De mogelijkheid die de huidige regelgeving hem geeft om de kisting bij te wonen, kan dan ook geschrapt worden.

Het is wel de burgemeester die toestemming moet verlenen voor een eventuele opgraving. Om deze beslissing op een meer objectieve wijze te laten gebeuren, wordt voorgesteld om hiervoor redenen van hygiëne en volksgezondheid aan de basis te leggen van een eventuele weigering.

Hoewel de huidige regelgeving een grafrust van tien jaar voorschrijft, is het duidelijk dat deze bepaling steeds minder absoluut is. Er zijn al tal van gevallen waarin hiervan wordt afgeweken. Een maatschappelijk debat over de draagwijdte van de grafrust, de eventuele duur ervan en de afwijkingen erop is zeker noodzakelijk.

Aansluitend daarop kan het gegeven van het toekennen van concessies nader worden bekeken. Niet alle voorziene plaatsen in geconcedeerde graven of columbaria worden immers benut. Een verlengde bewaring van een niet-geconcedeerd graf of herbegraving kunnen misschien alternatieven bieden voor het toekennen van concessies en kunnen een antwoord bieden op de meermaals gehoorde opmerking dat de minimale termijn van tien jaar voor begraving te kort is.

Ook moet er meer decretale duidelijkheid zijn over het bijbegraven van een tweede urne bij een reeds begraven urne in een urnenveld of het bijzetten ervan in een columbarium.

Het huidige decreet laat veel vragen open over de lijkbezorging van levenloos geboren kinderen. De indieners van deze conceptnota stellen dan ook voor om in de regelgeving de mogelijkheid tot het begraven of cremeren van het stoffelijk overschot van alle kinderen die ter wereld kwamen, ongeacht de duur van de zwangerschap of ongeacht het feit of zij levend werden geboren, expliciet in de regelgeving op te nemen. Bovendien moet de menswaardige behandeling van levenloos geboren kinderen, hoe klein ook, ingang vinden zowel bij alle lokale besturen als bij de Vlaamse ziekenhuizen.

Ten slotte is een verduidelijking en duiding van het verschil tussen een uitvaartcontract en een uitvaartverzekering wenselijk. Dat kan heel wat onduidelijkheden wegwerken en problemen vermijden.

Met deze conceptnota en de resultaten van de enquête wil CD&V een aanzet geven voor dit debat.

Katrien SCHRYVERS

Veli YUKSEL

Sonja CLAES

Cindy FRANSSEN

Jan VERFAILLIE

Ward KENNES

BIJLAGE:

Vragenlijst

Vragenlijst

1. Hoeveel begravingen vonden er de laatste vier jaar in uw gemeente plaats? Gelieve per jaar het aantal te noteren.

o 2009: …….

o 2010: …….

o 2011: …….

o 2012: …….

2. Hoeveel bijzettingen zijn er de laatste 4 jaar in een urnenveld/columbarium geweest? Gelieve per jaar het aantal te noteren.

A. Urnenveld

o 2009: …….

o 2010: …….

o 2011: …….

o 2012: …….

B. Columbarium

o 2009: …….

o 2010: …….

o 2011: …….

o 2012: …….

3. Hoeveel asverstrooiingen hebben er de laatste 4 jaar plaatsgevonden? Gelieve per jaar het aantal te noteren.

o 2009: …….

o 2010: …….

o 2011: …….

o 2012: …….

4. A. Hoeveel nabestaanden hebben de as van hun overleden familielid mee naar huis genomen in de voorbije jaren?

o 2009: …….

o 2010: …….

o 2011: …….

o 2012: …….

B. Zijn er gevallen bekend van mensen die de as hebben teruggebracht?

o Ja

o Nee

Indien ja, hoeveel? ……

5. Het decreet op de begraafplaatsen en lijkbezorging voorziet in art.12 dat de burgemeester of zijn gemachtigde de kisting mag bijwonen om na te gaan of deze gebeurt volgens de geldende regelgeving. Werd er in uw gemeente de laatste 4 jaar door de burgemeester of een gemachtigde een kisting bijgewoond?

o Ja

o Nee

6. A. Wordt er in uw gemeente nog gewerkt met concessies?

o Ja

o Neen

B. Voor welke termijn worden deze vastgelegd?

……...

C. Wat is hiervoor de kostprijs voor:

o Inwoners: ……

o Niet inwoners: ……

7. A. Voor begravingen zonder concessie, wat is in uw gemeentelijk reglement de minimum termijn waarbinnen een graf niet kan ontruimd worden?

……

B. Wordt er systematisch ontruimd na het verstrijken van deze termijn?

o Ja

o Nee

8. A. De gemeente staat in voor de begraving van behoeftige personen, maar vaak wordt dit gedelegeerd naar het OCMW. Is dit in uw gemeente overgedragen naar het OCMW?

o Ja

o Nee

B. Hoeveel gevallen waren hiervan de voorbije 4 jaar? Gelieve per jaartal het aantal te noteren.

o 2009: …….

o 2010: …….

o 2011: …….

o 2012: …….

C. Heeft u een overheidsopdracht uitgeschreven voor deze begrafenissen?

o Ja

o Nee

D. Wat is het maximale bedrag dat door gemeente/OCMW wordt betaald voor de begraving van een behoeftige persoon?

……

E. Waaruit bestaat dit bedrag? (bv. lijkbezorging, rouwberichten, kosten dienst, …)

……

9. Het decreet voorziet in art.15 dat iedereen tijdens zijn leven vrijwillig een schriftelijke kennisgeving van zijn laatste wilsbeschikking kan overmaken aan de ambtenaar van de burgerlijke stand van zijn gemeente. Deze laatste wilsbeschikking kan handelen over de wijze van lijkbezorging, de asbestemming en over het ritueel van de levensbeschouwing voor de uitvaartplechtigheid.

A. Hoeveel laatste wilsbeschikkingen werden de laatste 4 jaar geregistreerd door de burgerlijke stand van uw gemeente? Gelieve per jaar het aantal te noteren.

o 2009: …….

o 2010: …….

o 2011: …….

o 2012: …….

B. Hoeveel gevallen waren er de voorbije 4 jaar bij volgende voornaamste redenen tot laatste wilsbeschikking?

o Wijze van begraving: ……

o Asbestemming: ……

o Ritueel van de levensbeschouwing voor de plechtigheid: ……

10. Art.15 voorziet dat kinderen die levenloos geboren worden, na een zwangerschapsduur van ten volle 12 weken op verzoek van de ouders begraven of gecremeerd kunnen worden.

A. Zijn er de voorbije 4 jaar levenloos geboren kinderen begraven/gecremeerd in uw gemeente?

o Ja

o Nee

B. Is hiervoor een aparte ruimte voor voorzien? (bv. sterrenweide)

o Ja

o Nee

C. Zijn er gevallen bekend van ouders die vragen om hun levenloze foetus van minder dan 12 weken te begraven of te cremeren?

o Ja

o Nee

11. Tot slot: wat is de postcode van uw gemeente?

……

12. Heeft u nog vragen of opmerkingen met betrekking tot dit thema?

……

……

……

……

……

Hartelijk dank voor uw bereidwillige medewerking.